

ФІНАНСОВЕ ШАХРАЙСТВО В БЮДЖЕТНІЙ СФЕРІ: ЕКОНОМІЧНА СУТНІСТЬ І РІЗНОВИДИ

© 2020 ВОЗНЯК Г. В.

УДК 343.9:343.37 (477)
JEL: H11; H26; H57; H61; H83**Возняк Г. В. Фінансове шахрайство в бюджетній сфері: економічна сутність і різновиди**

Поширення процесів фінансового шахрайства впродовж останнього десятиліття у всіх галузях економіки набуло особливої значущості, позаяк ця проблема стала однією із ключових загроз економічній безпеці нашої країни. А тому відшукування методів виявлення, протидії та нейтралізації загроз національній безпеці держави, спричинених наслідками фінансового шахрайства, є своєчасним напрямом наукових пошуків. У цьому сенсі бюджетна сфера є прискіпливим об'єктом уваги шахраїв, що актуалізує озвучену проблему. Метою дослідження є обґрунтування теоретичних засад фінансового шахрайства в бюджетній сфері, аналіз і систематизація його видів, окреслення напрямів протидії. З'ясовано сутність поняття «фінансове шахрайство», обґрунтовано авторське бачення поняття «фінансове шахрайство в бюджетній сфері», яке розкривається з позиції комплексного підходу та максимально інтегрує погляди науковців. Запропоновано тлумачити це поняття як допущені порушення законодавства та бюджетної дисципліни з метою отримання власної вигоди чи третіх осіб, що призвели до втрати чи недоотримання коштів у бюджет, і розкрадання державного та комунального майна. Визначено методи здійснення фінансового шахрайства в бюджетній сфері й особливості прояву. Наведено його елементи, до яких запропоновано віднести: мету здійснення, область виникнення та широту охоплення. Запропоновано типологію фінансового шахрайства в бюджетній сфері. Наголошено, що найбільш поширеними видами фінансового шахрайства в бюджетній сфері є шахрайство з метою заволодіння бюджетними коштами та порушення бюджетного законодавства без ознак розкрадання. До таких слід віднести нецільове використання бюджетних коштів, незаконні витрати, а також шахрайство із тендерними закупівлями та заволодіння бюджетними коштами.

Ключові слова: шахрайство, фінансове шахрайство, бюджетна сфера, фінансове шахрайство в бюджетній сфері, бюджетні кошти.**Рис.:** 1. **Бібл.:** 12.**DOI:** <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2020-4-334-339>**Возняк Галина Василівна** – доктор економічних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник відділу регіональної фінансової політики, Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України (вул. Козельницька, 4, Львів, 79026, Україна)**E-mail:** gvoznyak@gmail.com**ORCID:** <http://orcid.org/0000-0003-2001-0516>**Researcher ID:** <http://www.researcherid.com/C-5378-2019>УДК 343.9:343.37 (477)
JEL: H11; H26; H57; H61; H83**Возняк Г. В. Финансовое мошенничество в бюджетной сфере: экономическая сущность и разновидности**

Распространение процессов финансового мошенничества в течение последнего десятилетия во всех отраслях экономики приобрело особую значимость, поскольку эта проблема стала одной из ключевых угроз экономической безопасности нашей страны. Поэтому отыскания методов выявления, противодействия и нейтрализации угроз национальной безопасности государства, вызванных последствиями финансового мошенничества, является своевременным направлением научных изысканий. В этом смысле бюджетная сфера является придиричим объектом внимания мошенников, актуализирующим озвученную проблему. Целью исследования являются обоснование теоретических основ финансового мошенничества в бюджетной сфере, анализ и систематизация его видов, определение направлений противодействия. Выяснена сущность понятия «финансовое мошенничество», обосновано авторское видение понятия «финансовое мошенничество в бюджетной сфере», которое раскрывается с позиции комплексного подхода и максимально интегрирует взгляды ученых. Предложено толковать данное понятие как допущенные нарушения законодательства и бюджетной дисциплины с целью получения собственной выгоды или третьих лиц, которые привели к потере / или недополучению средств в бюджет и хищения государственного и коммунального имущества. Определены методы осуществления финансового мошенничества в бюджетной сфере и особенности проявления. Приведены его элементы, к которым предложено отнести: цель осуществления, область возникновения и широту охвата. Предложена типология финансового мошенничества в бюджетной сфере. Отмечено, что наиболее распространенными видами финансового мошенничества в бюджетной сфере является мошенничество с целью завладения бюджетными средствами и нарушения бюджетного законодательства без признаков хищения. К таким следует отнести нецелевое использование бюджетных средств, незаконные расходы, а также мошенничество с тендерными закупками и завладение бюджетными средствами.

Ключевые слова: мошенничество, финансовое мошенничество, бюджетная сфера, финансовое мошенничество в бюджетной сфере, бюджетные средства.**Рис.:** 1. **Библ.:** 12.**Возняк Галина Васильевна** – доктор экономических наук, старший научный сотрудник, ведущий научный сотрудник отдела региональной финансовой политики, Институт региональных исследований имени М. И. Долишнего НАН Украины (ул. Козельницкая, 4, Львов, 79026, Украина)**E-mail:** gvoznyak@gmail.com**ORCID:** <http://orcid.org/0000-0003-2001-0516>**Researcher ID:** <http://www.researcherid.com/C-5378-2019>

Voznyak H. V. Financial Fraud in the Budget Sphere: Economic Essence and Varieties

The spread of financial fraud processes over the past decade has taken on a special significance in all sectors of the economy, as it has become one of the major threats to our country's economic security. Therefore, finding methods to identify, counter and neutralize threats to the national security of the State caused by the consequences of financial fraud is a contemporary direction of scientific research. In this sense, the budget sphere is a picky object of attention of fraudsters, thereby actualizing the mentioned problem. The research is aimed at substantiating the theoretical bases of financial fraud in the budget sphere, analyzing and systematizing its types, determining the directions of counteracting. The essence of the concept of «financial fraud» is clarified, the author's own vision of the concept of «financial fraud in the budget sphere» is substantiated, which is disclosed from the position of comprehensive approach, with integration of the views of scientists as much as possible. It is proposed to interpret this concept as violations of legislation and budgetary discipline in order to obtain own benefit or benefit for third parties, which led to the loss / or lack of funds in the budget and theft of public and communal property. Methods of financial fraud in the budget sphere and features of manifestation are defined. Its elements are presented, where to is suggested to include: implementation purpose, origin area, and breadth of coverage. A typology of financial fraud in the budget sphere is proposed. It is noted that the most common types of financial fraud in the budget sphere are fraud in order to seize budget funds and violation of budget legislation without signs of theft. These include misuse of budget funds, illegal expenditures, as well as fraud with tender purchases and the seizure of budget funds.

Keywords: fraud, financial fraud, budget sphere, financial fraud in the budget sphere, budget funds.

Fig.: 1. **Bibl.:** 12.

Voznyak Halyna V. – D. Sc. (Economics), Senior Research Fellow, Leading Researcher, Department of Regional Financial Policy, Institute of Regional Research named after M. I. Dolishniy of the NAS of Ukraine (4 Kozelnytska Str., Lviv, 79026, Ukraine)

E-mail: gvoznyak@gmail.com

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-2001-0516>

Researcher ID: <http://www.researcherid.com/C-5378-2019>

Поглиблення процесів глобалізації, розвиток інформаційного суспільства, дистанційні сервіси, активне використання новітніх технологій в різних галузях економіки тощо обумовили виникнення специфічного напрямку недобросовісної діяльності окремих осіб (чи спеціально організованих груп), яка спрямована на посягання на власність, розкрадання чи заволодіння чужим майном, шляхом обману чи зловживання довірою. З кожним роком все важче назвати сферу, де б прояви шахрайства були непомітними. Це і мережа Інтернет, і банківська система, і страхування, і підприємницький сектор, і пересічні громадяни. Шахрайство у фінансовій сфері – це тема, яка впродовж останнього десятиліття не сходиться зі шпальт світової преси та експертних досліджень. Було б неправильно думати, що під ризик шахрайських схем потрапляють всі, окрім публічних фінансів чи бюджетної сфери. Вітчизняна практика свідчить, що кошти бюджетів різних рівнів є привабливим об'єктом уваги фінансових шахраїв, а злочини в цій сфері посідають значну частку в структурі економічної злочинності.

Справедливості заради слід зазначити, що проблематика фінансового шахрайства в Україні здебільшого є предметом наукових пошуків у юриспруденції, тоді як фінансова наука «стримано» торкається цієї теми, і це – незважаючи на значні негативні фінансово-економічні наслідки для суспільства. Зазначене може свідчити про брак досліджень, особливо концептуального характеру, присвячених обґрунтуванню змісту, видів, фінансового шахрайства, формуванню системи протидії тощо. Тому дослідження фінансового шахрайства, особливо в такій чутливій

сфері, як бюджетна (враховуючи нестабільність вітчизняної економіки, обумовлену дією низки чинників як внутрішніх, так зовнішніх), ідентифікація його видів, а отже, і окреслення напрямів протидії є актуальним та своєчасним. Зазначене вище актуалізує обраний напрям наукового пошуку.

Питання дослідження фінансового шахрайства, вдосконалення способів і методів виявлення та запобігання в різних сферах діяльності є предметом науково-практичних пошуків як зарубіжних, так і вітчизняних учених. Так, у вітчизняній науковій думці питання фінансового шахрайства, класифікації його видів і розроблення заходів протидії досліджуються в працях Бурої О., Добровольської І. [1]; причини виникнення фінансових маніпуляцій та масових спекуляцій обговорюються в роботі Сахневич С. [2]; способи захисту громадян від шахрайських схем у формі фінансових пірамід напрацьовано експертами [3].

Проблеми регулювання шахрайства на фінансових ринках і відшукування різних поведінкових конструкцій запобігання кримінальним злочинам [4], а також дослідження мотиваційних чинників шахрайства з фінансовою звітністю [5] активно дискутуються зарубіжними вченими.

Водночас аналіз наукової літератури не дає підстав стверджувати про «широку» обговорюваність порушеної проблематики у фінансовій науці, окрім того, видається, що питання шахрайства у бюджетній сфері на сьогодні не є достатньо вивченими, а отже, вони потребують додаткового дослідження.

Метою статті є обґрунтування теоретичних засад фінансового шахрайства в бюджетній сфері, аналіз і систематизація його видів, окреслення напрямів протидії.

У цілях даного дослідження видається за доцільне визначитися із розумінням сутності понять «фінансове шахрайство» та «фінансове шахрайство в бюджетній сфері». Так, великий тлумачний словник сучасної української мови трактує шахрайство як: а) хитрий і спритний обман; крутість; ошуканство; б) заволодіння індивідуальним майном громадян або набуття права на майно шляхом обману чи зловживання довірою» [6, с. 1615]. Щодо сутності «фінансове шахрайство», то порівняльний аналіз підходів засвідчив, що вітчизняна наука послуговується такими тлумаченнями, як: а) вид економічного шахрайства, спрямованого на розкрадання чужого майна або придбання права на чуже майно шляхом обману або зловживання довірою у сфері відносин з формування, розподілу і використання фінансових ресурсів суб'єктів економічних відносин [1]; б) система взаємопов'язаних суспільно небезпечних діянь, спрямованих на розкрадання чужого майна чи набуття права на майно шляхом обману або зловживання довірою у сфері відносин, урегульованих нормами фінансового права з приводу формування, розподілу, перерозподілу та використання фондів грошових фондів (фінансових ресурсів) держави, суб'єктів господарювання та фізичних осіб [7, с. 97]; в) кримінально карані дії у сфері грошового обігу, такі як обман, зловживання довірою, підроблення, переведення безготівкових грошових коштів державних і громадських організацій в готівкові доходи, отримання незаконного прибутку від приховування фактичних доходів і несплати податків, фальсифікації облікових і розрахункових платіжних документів, отримання незаконного прибутку від виплати занижених та отримання завищених відсотків за операціями кредитування, страхування, збереження грошових коштів або від фінансових угод між громадянами [8, с. 19–20]; г) умисні дії особи (юридичної, фізичної) чи кола осіб, які призводять до порушення норм чинного законодавства України, з метою отримання доходу, благ тощо [9, с. 128].

Узагальнюючи викладене, зазначимо, що більшість дослідників (з думкою яких можна погодитись) схильні: а) розглядати фінансове шахрайство як протиправні діяння, які спрямовані на розкрадання майна чи зловживання довірою у сфері фінансово-кредитних відносин з метою отримання вигоди / доходу / благ; б) вбачати кримінально-правовий підтекст фінансового шахрайства як певний склад злочину, за який передбачено певну відповідальність згідно з Кримінальним кодексом України. Серед причин виникнення шахрайських схем фахівці найчасті-

ше виокремлюють: довіру, жадобу легкого збагачення, а також низький рівень фінансової грамотності громадян, їх небажання навчатися і розумітися на фінансово важливих речах [10, с. 116].

Поняття «фінансове шахрайство в бюджетній сфері» у фінансово-економічній літературі не є установленим, однак у цілях даного дослідження становить значний науковий інтерес, а тому надалі увагу буде приділено саме обґрунтуванню концептуальних засад цього поняття та авторській позиції розуміння його сутності, видів і їх характеристик.

Як відомо, бюджетну сферу формують галузі (а це і охорона здоров'я, освіта, ЖКГ, соціальний захист і соціальне забезпечення АПК, оборонний комплекс, енергетика й ін.), що фінансуються за рахунок коштів бюджетів різних рівнів (державний / місцеві). Формування, розподіл та ефективне використання бюджетних коштів – запорука функціонування бюджетної сфери, забезпечення її життєдіяльності, а отже, і створення умов макроекономічної стабільності. Порушена проблема набула особливої ваги в Україні впродовж останнього десятиліття, внаслідок того, що криміналізація економіки (яка тісно пов'язана із фінансовим шахрайством) стала однією із домінуючих загроз для економічної безпеки країни.

На наш погляд, розуміння сутності поняття «фінансове шахрайство в бюджетній сфері» неможливо розглядати відокремлено від «економічного шахрайства», позаяк воно є одним із напрямів та складовою останнього. Інакше кажучи, це частковий випадок. Сучасні дослідники «економічне шахрайство» трактують як «...самостійне, яке самодетермінується та розвивається, кримінологічне явище, що складається із сукупності однойменних злочинів, що посягають на майно індивідуальних підприємців, юридичних осіб, публічних утворень, а також великої групи людей, вчинених у сфері підприємницької, господарської та іншої економічної діяльності або під її прикриттям» [11, с. 28].

Досліджуючи теоретичне підґрунтя фінансового шахрайства в бюджетній сфері, слід також вказати і на європейську практику. Так, Конвенція про захист фінансових інтересів європейських співтовариств [12] розглядає фінансове шахрайство окремо за видатками і окремо за доходами. Шахрайство в частині видатків – це навмисна дія або бездіяльність, що стосується: використання або надання неправдивих, неправильних або неповних заяв або документів, що мають наслідком незаконне привласнення або неправомірне утримання коштів із загального бюджету Європейських співтовариств або з бюджетів, управління якими здійснюється Європейськими співтовариствами або від їхнього імені; нерозголошення інформації у порушення конкретного зобов'язання, що призводить до таких самих на-

слідків; неправомірного використання таких коштів для інших цілей, ніж ті, для яких вони були призначені. Шахрайство в частині доходів – це будь-яка навмисна дія або бездіяльність, що стосується: використання або надання неправдивих, неправильних або неповних заяв або документів, що мають наслідком незаконне зменшення ресурсів загального бюджету Європейських співтовариств або бюджетів, управління якими здійснюється Європейськими співтовариствами або від їхнього імені; нерозголошення інформації у порушення конкретного зобов'язання, що призводить до таких самих наслідків; неправомірне використання законно отриманої вигоди, що призводить до тих самих наслідків [12].

Виходячи з наведених міркувань зміст фінансового шахрайства в бюджетній сфері пропонується розуміти як допущені порушення законодавства та бюджетної дисципліни з метою отримання власної вигоди чи третіх осіб, що призвели до втрати / чи недоотримання коштів у бюджет і розкрадання державного і комунального майна.

Методи здійснення фінансового шахрайства в бюджетній сфері не є унікальними і, як правило, «перегукуються» із поширеними в інших сферах, а саме: обман, зловживання довірою, службовим становищем, примус внаслідок матеріальної чи психологічної залежності тощо. Серед характеристик фінансового шахрайства в досліджуваній нами сфері варто виокремити мету здійснення (заволодіння бюджетними коштами / майном, отримання переваг і вигід), область виникнення (фінансові операції з бюджетними коштами, в рамках майнових відносин (державне / комунальне майно) та широту охоплення (розпорядники бюджетними коштами за різними рівнями бюджетів, державні підприємства, службові особи й ін.). Особливості прояву фінансового шахрайства в бюджетній сфері полягають в тому, що не завжди можна вчасно виявити й оцінити його масштаби, рівно як і усунути наслідки після виявлення. І це, насправді, важлива проблема, не тільки наукова, але і практична. Адже фінансові шахраї вирізняються «інтелектуальною діяльністю», негативні наслідки якої поширюються значно швидше, ніж усвідомлюється прагматизм такої діяльності та вживаються заходи її виявлення, протидії та запобігання.

Узагальнення досягнень фінансової науки щодо фінансового шахрайства в бюджетній сфері дало змогу навести перелік його видів (рис. 1). Всі вони містять елемент тиску з боку різного роду обставин, які спонукають до шахрайства.

Найбільш поширеними видами фінансового шахрайства в бюджетній сфері є нецільове використання бюджетних коштів, незаконні витрати, а також шахрайство із тендерними закупівлями та заволодіння бюджетними коштами. Можливі комбінації: нецільове використання бюджетних коштів у поєднанні із

подальшим їх розкраданням. До слова, бюджетні кошти на капітальний ремонт використані на поточний, окрім того, спостерігається необґрунтоване завищення обсягів і вартості таких робіт, частка коштів від фінансування яких шляхом обману привласнюється службовими особами.

Не менш популярним видом фінансового шахрайства є розкрадання бюджетних коштів шляхом підписання посадовими особами фіктивних актів, надання переваг афілійованим особам через необґрунтоване відхилення конкурентних заявок для інших потенційних постачальників у процесі державних закупівель. Цей тип шахрайства набув особливої популярності впродовж останніх років та пов'язаний із проведенням АТО на сході України. Йдеться про те, що держава постійно збільшує видатки реформування оборонного комплексу країни, а це, своєю чергою, посилює ризики вчинення корупційних дій в цій сфері, бо: тендерні закупівлі менш прозорі (внаслідок конфіденційності), а вартість тендерної пропозиції часто збільшується (через «роздутий» ланцюг посередників).

ВИСНОВКИ

Таким чином, з огляду на багатоаспектність фінансового шахрайства в бюджетній сфері, схильні вважати, що економічна сутність цього поняття розкривається із позиції комплексного підходу, котрий би максимально інтегрував погляди, запропоновані як вітчизняними, так і зарубіжними авторами. На наш погляд, фінансове шахрайство в бюджетній сфері – це допущені порушення законодавства та бюджетної дисципліни з метою отримання власної вигоди чи третіх осіб, що призвели до втрати / чи недоотримання коштів у бюджет та розкрадання державного та комунального майна. Характеристиками такого виду шахрайства є область виникнення, широта охоплення та мета здійснення.

Зважаючи на те, що шахрайство – це протиправні діяння, то для бюджетної сфери характерними є такі їх види, які здійснюються з метою заволодіння бюджетними коштами (розкрадання) та порушення бюджетного законодавства без ознак розкрадання.

Запропонована в роботі систематизація видів шахрайства в бюджетній сфері є доречною з огляду на подальше наукове осмислення порушеної проблеми та розроблення низки заходів щодо мінімізації наслідків цього негативного явища та відшукування методів протидії та запобігання, позаяк це є передумовою розбудови ефективної фінансової системи країни. Видається, що система протидії фінансовому шахрайству в бюджетній сфері буде ефективною за умови злагодженої взаємодії служб внутрішнього аудиту, безпеки, юристів, що в підсум-

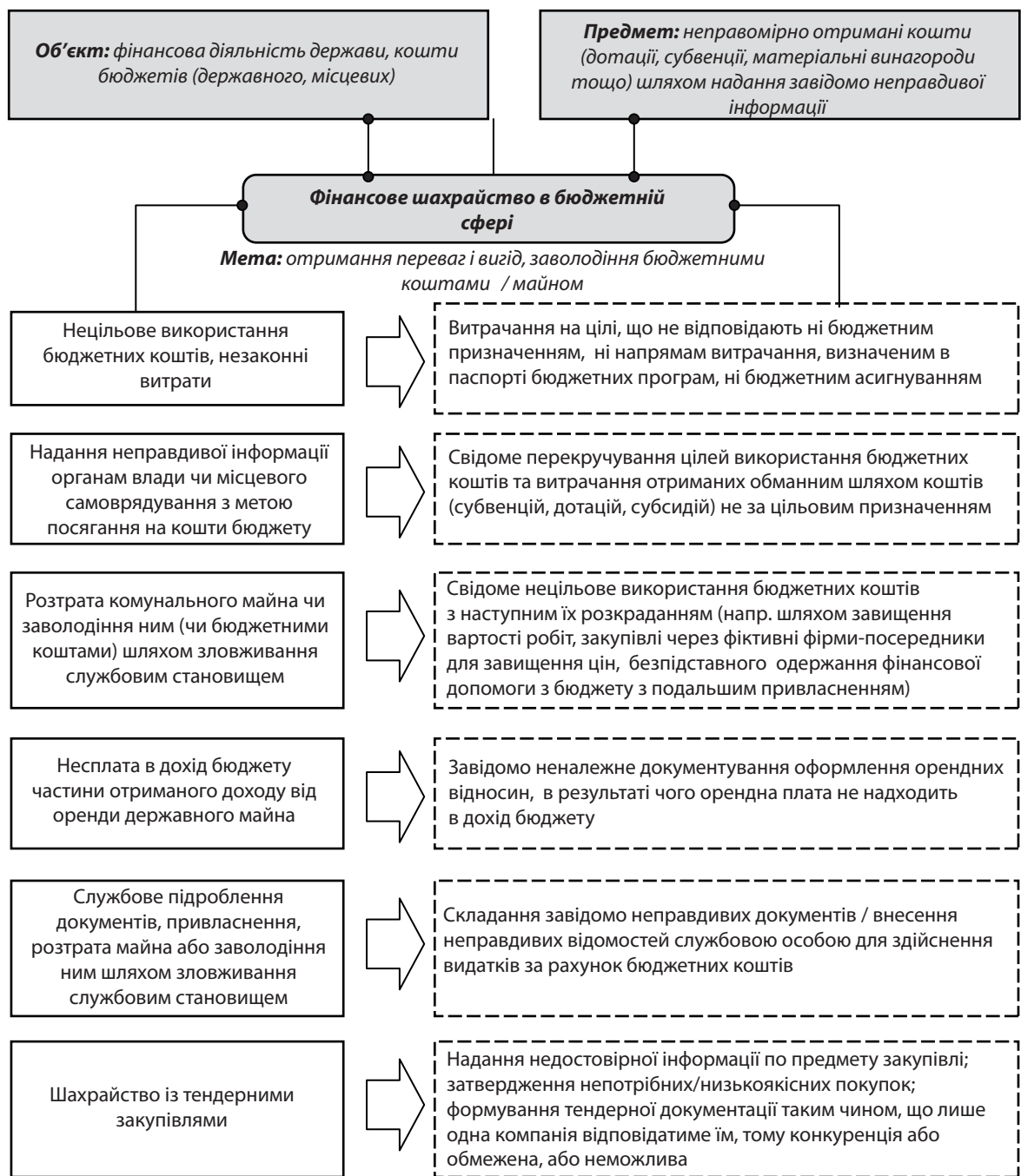

Рис. 1. Типологія фінансового шахрайства в бюджетній сфері

Джерело: складено автором.

ку сприятиме реалізації анти криміногенного потенціалу в бюджетній сфері. ■

ЛІТЕРАТУРА

- Бура О. В., Добровольська І. І. Фінансове шахрайство в Україні та заходи протидії. URL: <http://libfor.com/index.php?newsid=2879>
- Сахневич С. Ключові фактори виникнення фінансових маніпуляцій, пірамід та масових спекуляцій // Innovations.com.ua. 2011.01.12. URL: <http://innovations.com.ua/ua/articles/14390/temp>
- Феномен фінансових пірамід. Експерти радять захищатися від подібних шахрайських схем самостійно // Хрещатик. URL: <http://www.kreschatic.kiev.ua/print/art/1346179696.html>
- Regulating fraud in financial markets: can behavioural designs prevent future criminal offences? URL: <https://www.ingentaconnect.com/content/hsp/jrmfi/2014/00000007/00000002/art00011>
- Examining the Effects of Motive and Potential Detection on the Anticipation of Consequences for Financial Statement Fraud. URL: https://www.researchgate.net/profile/Marcus_Odom/publication/265012489_Examining_the_Effects_of_Motive_and_Potential_Detec_the-Effects-of-Motive-and-Potential-Detection-

- on-the-Anticipation-of-Consequences-for-Financial-Statement-Fraud.pdf
6. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2007. 1736 с.
 7. Чернявський С. С. Наукові основи розробки криміналістичної методики розслідування фінансового шахрайства. *Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ*. 2008. № 6. С. 89–100.
 8. Карлович О. Г. Актуальные уголовно-правовые проблемы с финансовым мошенничеством : монография. М. : ЮНИТИ-ДАНА ; Закон и право, 2011. 271 с.
 9. Чорнуцький С. П. Суть і методика виявлення фактів фінансового шахрайства. *Економіка та держава*. 2011. № 7. С. 127–131.
 10. Кізіма Т., Хамига Ю. Фінансове шахрайство: теоретична концептуалізація та економічне підґрунтя. *Світ фінансів*. 2019. № 2 (59). С. 109–123.
 11. Ильин И. В. Теоретические основы борьбы с мошенничеством, совершаемым в экономической сфере (уголовно-правовые и криминологические проблемы): автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. М., 2011. 58 с.
 12. Конвенція щодо захисту фінансових інтересів Європейських співтовариств : Акт Ради ЄС від 26 липня 1995 року. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/radi-vid-26-lipnya-1995-roku-pro-ukladennya-konventsii-pro-zakhist-finansovikh-interesiv-evropeyskikh-spivtovaristv-95c-31603.pdf>

REFERENCES

- Bura, O. V., and Dobrovolska, I. I. "Finansove shakhraistvo v Ukraini ta zakhody protydyi" [Financial Fraud in Ukraine and Countermeasures]. <http://libfor.com/index.php?newsid=2879>
- "Examining the Effects of Motive and Potential Detection on the Anticipation of Consequences for Financial Statement Fraud". https://www.researchgate.net/profile/Marcus_Odom/publication/265012489_Examining_the_Effects_of_Motive_and_Potential_Detection_the-Effects-of-Motive-and-Potential-Detection-on-the-Anticipation-of-Consequences-for-Financial-Statement-Fraud.pdf
- Cherniavskiy, S. S. "Naukovi osnovy rozrobky kriminalistychnoi metodyky rozsliduvannya finansovoho shakhraistva" [Scientific Bases of Development of Forensic Methods of Investigation of Financial Fraud]. *Naukovyi visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav*, no. 6 (2008): 89-100.

- Chornutskiy, S. P. "Sut i metodyka vyjavlennia faktiv finansovoho shakhraistva" [The Essence and Methods of Detecting the Facts of Financial Fraud]. *Ekonomika ta derzhava*, no. 7 (2011): 127-131.
- "Fenomen finansovykh piramid. Eksperty radiat zakhyshchatsia vid podobnykh shakhraiskykh skhem samostiino" [The Phenomenon of Financial Pyramids. Experts Advise to Protect Yourself from Such Fraudulent Schemes Yourself]. *Khreshchatyk*. <http://www.kreschatic.kiev.ua/print/art/1346179696.html>
- Ilin, I. V. "Teoreticheskiye osnovy borby s moshennichestvom, sovershayemym v ekonomicheskoy sfere (ugolovno-pravovyye i kriminologicheskiye problemy)" [Theoretical Foundations of the Fight against Fraud Committed in the Economic Sphere (Criminal law and Criminological Problems)]: *avto-ref. dis. ... kand. yurid. nauk* : 12.00.08, 2011.
- "Konventsia shchodo zakhystu finansovykh interesiv Yevropeyskykh spivtovarystv : Akt Rady YeS vid 26 lypnia 1995 roku" [Convention on the Protection of the European Communities' Financial Interests: Act of the Council of the EU of 26 July 1995]. <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/radi-vid-26-lipnya-1995-roku-pro-ukladennya-konventsii-pro-zakhist-finansovikh-interesiv-evropeyskikh-spivtovaristv-95c-31603.pdf>
- Karpovich, O. G. *Aktualnyye ugovovno-pravovyye problemy s finansovym moshennichestvom* [Actual Criminal law Issues with Financial Fraud]. Moscow: YUNITI-DANA; Zakon i pravo, 2011.
- Kizyma, T., and Khamyha, Yu. "Finansove shakhraistvo: teoretichna kontseptualizatsiia ta ekonomichne pidgruntia" [Financial Fraud: Theoretical Conceptualization and Economic Basis]. *Svit finansiv*, no. 2 (59) (2019): 109-123.
- "Regulating fraud in financial markets: can behavioural designs prevent future criminal offences?" <https://www.ingentaconnect.com/content/hsp/jrmfi/2014/00000007/00000002/art00011>
- Sakhnevych, S. "Kliuchovi faktory vynyknennia finansovykh manipuliatsii, piramid ta masovykh spekulatsii" [Key Factors in the Emergence of Financial Manipulation, Pyramids and Mass Speculation]. *Innovations.com.ua*. 2011. <http://innovations.com.ua/ua/articles/14390/temp>
- Velykyi tлумачnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy [Large Explanatory Dictionary of the Modern Ukrainian Language]. Kyiv; Irpin: VTF «Perun», 2007.